

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.20>

Ш. Б. Давлатов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та кримінально-правових дисциплін
Університету митної справи та фінансів

А. В. Асєєва,
студентка III курсу Університету митної справи та фінансів

ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ В АСПЕКТІ ПРОТИДІІ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ТА ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

У статті розкрито основні положення статті 151², що включає примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання задля цього особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Проаналізовано доцільність криміналізації примушування до шлюбу відповідно до основних принципів та підстав криміналізації. Сформульовано висновок, що існування самостійної статті, що забороняє вчинення такого діяння, децю суперечить принципам безпрогальності та не надмірності заборони, а також приведе до виникнення колізій та обтяження Кримінального кодексу України. Проаналізовано основні позиції науковців з цього питання та наведено приклади регламентації примушування до шлюбу в кримінальних кодексах таких країн, як Нідерланди, Франція, Норвегія, Чорногорія, Швеція.

Наведено основні аргументи, що зумовлюють такий висновок: на основі головних принципів та підстав криміналізації, таких як юридико-кримінологічна, соціально-психологічна та соціально-економічна, сформовано висновок щодо відповідності криміналізації примушування до шлюбу цим принципам та підставам. Проаналізовано досвід іноземних держав в аспекті криміналізації примушування до шлюбу та сформульовано висновок щодо відмінності у правовому регулюванні цього питання, відповідальності за примушування до шлюбу та формування статті, що забороняє вчинення такого діяння.

Встановлено певні статистичні дані щодо ратифікації країнами Європи Стамбульської конвенції, яка регламентує питання домашнього насильства в Європі, а також сформульовано висновок щодо важливості формування офіційного тлумачення поняття «примушування до шлюбу» задля усунення чи зменшення випадків підміни понять та виникнення колізій.

Ключові слова: криміналізація, злочини проти волі, честі та гідності особи, примушування до шлюбу, порівняльний аналіз.

Sh. B. Davlatov, A. V. Asieieva. Forced marriage in the aspect of combating domestic violence: criminalization and foreign experience

The article reveals the main provisions of article 151², which includes forcing a person to enter into marriage or to continue a forced marriage, or to enter into cohabitation without marriage, or to continue such cohabitation, or to induce a person to move to another territory for this purpose state than the one in which she lives.

The article analyzes the feasibility of criminalization of forced marriage in accordance with the basic principles and grounds of criminalization. The conclusion is formulated that the existence of an independent article prohibiting the commission of such an act is somewhat contrary to the principles of dependability but not the excess of the ban, and will also lead to conflicts and encumbrances of the criminal code of Ukraine. The main positions of scientists on this issue are analyzed and examples of the regulation of forced marriage in the criminal codes of countries such as the Netherlands, France, Norway, Montenegro, and Sweden are given.

The purpose and objective of the article is to study the feasibility of criminalizing forced marriage and to make a comparative legal analysis of the laws of Ukraine and Europe. This topic is very relevance and vital because the institution of the family is the main factor that is very important for the development of society.

The main arguments leading to the conclusion are given: on the basis of the basic principles and grounds of criminalization such as legal-criminological, socio-psychological and socio-economic grounds – the conclusion on the compliance of criminalization of coercion to marriage to these principles and grounds. The experience of foreign states in the aspect of criminalization of forced marriage is analyzed and a conclusion is formulated on the differences in the legal regulation of this issue, the responsibility for forced marriage and the formation of an article prohibiting such an act.

Certain statistics have been established regarding the ratification by the European countries of the Istanbul Convention, and governs domestic violence in Europe. It also concluded that it is important to formulate an official interpretation of the concept of “forced marriage” in order to eliminate or reduce cases of substitution of concepts and the occurrence of conflicts.

Key words: crimes against liberty, honor and dignity of person, coercion to marriage, comparative analysis.

Постановка проблеми. Інститут сім'ї – це основний фактор, який є дуже важливим для розвитку суспільства. Шлюб, відповідно до Цивільного кодексу України, є підставою для створення сім'ї [1]. В Європі питання насильства у сім'ї регламентує Стамбульська Конвенція (повна назва – Конвенція Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами») [2], і хоча Україною не ратифіковано цю Конвенцію, проте основним завданням Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. [3] була саме імплементація у чинне кримінальне законодавство положень вищезазначеної Конвенції.

Однак важливим є питання доцільності криміналізації примушування до шлюбу. Серед науковців існують певні розбіжності у думці. Більшість юристів вважає недоцільним введення цієї норми. На нашу думку, що підтверджується наведеними нижче аргументами, криміналізація цього діяння була передчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо недоцільності криміналізації цього діяння висловлювали свою думку такі вчені, як О.М. Литвинов, Ю.Б. Данильченко. Однак більшість учених все ж таки проти такої новели, зокрема С.Ф. Денисов, О.О. Круглова, В.В. Шаблистий, Е.М. Кислюк. Хоча достатньо вчених приділили увагу цьому питанню, все одно воно є дуже актуальним та потребує всебічного аналізу.

Мета статті полягає у дослідженні доцільності криміналізації примушування до шлюбу, проведенні порівняльно-правового аналізу законодавства України та Європи.

Виклад основного матеріалу. Статтею 151² Кримінального кодексу України (далі – КК України) встановлена відповідальність за такий злочин, як примушування до шлюбу, тобто за примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання задля цього особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, особа буде нести відповідальність у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

Окремо регламентовано питання щодо можливості вчинення такого діяння, як примушування до шлюбу малолітньої дитини, тобто примушування до шлюбу особи, яка не досягла шлюбного віку. Зокрема, якщо злочин вчинено щодо особи віком до 14 років, а шлюбний вік згідно із законодавством України дорівнює 18, то діяння треба кваліфікувати за частиною 2 статті 151-2 КК [4].

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля, честь і гідність особи, зокрема у сімейних відносинах.

Відповідно до статті 24 Сімейного кодексу України (далі – СКУ), шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка; примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається, за статтею 56 СКУ, кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини; примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, зокрема примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом [5].

Потерпілою від злочину може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку. Примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання задля цього особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

М.І. Хавронюк дає авторське тлумачення цієї статті: «примушування означає застосування фізичного насильства або погрозу його застосування щодо потерпілого чи його близької особи, або шантаж – погрозу знищити чи пошкодити майно потерпілого, або викрасти потерпілого чи позбавити його волі, або розгосити відомості про потерпілого, які потерпілий бажає зберегти у таємниці, або іншим чином обмежити права, свободи чи законні інтереси потерпілого (чи його близької особи)» [6, с. 455]. Однак вважаємо за доцільне зауважити, що таке тлумачення є не офіційним, а авторським, що прямо не впливає з тексту, встановленому КК України.

Криміналізація примушування до шлюбу не була обумовлена ратифікацією Стамбульської Конвенції у порядку, визначеному частиною 7 статті 9 Закону України «Про міжнародні договори України». Для того щоби виконати поставлені завдання, нам необхідно зрозуміти, якими були підстави криміналізації примушування до шлюбу, тобто ті фактори, які зумовлюють існування цього діяння, як самостійної статті.

Для початку необхідно зрозуміти, що розуміється під поняттям «криміналізація». Вважаємо обґрунтованим визначення, яке надає П.Л. Фріс: криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як злочинів [7, с. 2].

О.І. Коробоев [8] виділяє такі цікаві, на наш погляд, підстави криміналізації.

1. Юридіко-кримінологічна, що полягає в тому, що криміналізація доречна тільки тоді, коли є реальна

суспільна небезпечність і той фактор, що іншим способом неможливо врегулювати ці відносини, окрім як криміналізувати їх. Щодо цього ми вважаємо таке. У висновку Головного науково-експертного управління на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» зазначалось, що саме по собі примушування особи до шлюбу без настання суспільно небезпечних наслідків не досягає того рівня суспільної небезпеки, коли діяння має визнаватися злочином відповідно до статті 11 КК України [9].

Однак у цьому разі, хоч це й підтверджує нашу позицію щодо недоцільності криміналізації примушування до шлюбу, ми не погоджуємося з вищезазначеною думкою. Слушним аргументом, на наш погляд, є таке висловлення О.В. Харитоновой: «примусовий шлюб порушує право людини вільно вирішувати, чи брати шлюб, коли це робити і з ким» [10, с. 65]. Ми вважаємо, що суспільна небезпечність цього діяння полягає у посяганні на свободу людини, а, як відомо, за Конституцією України, свобода людини – це найвища цінність. Хоча ми визнаємо небезпечність примушування до шлюбу, ми вважаємо, що за наявності певних обставин винного можна притягнути до відповідальності за такими статтями, як стаття 129 ККУ «Погроза вбивством», стаття 146 ККУ «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», стаття 154 ККУ «Примушування до вступу в статевий зв'язок», стаття 149 ККУ «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» [11, с. 34].

Отже, щодо примушування до шлюбу, вважаємо, що юридико-кримінологічна підстава відсутня.

2. Соціально-економічна, що полягає у врахуванні можливих позитивних і негативних наслідків криміналізації.

На нашу думку, позитивним моментом є відчуття захищеності в осіб, які страждають від таких діянь, як примушування до шлюбу, а щодо негативних, то ми можемо припустити порушення двох таких альтернативних принципів криміналізації:

- принцип економії кримінальної репресії, адже з огляду на неточність норми та можливість підміни понять до відповідальності може бути притягнуто невинуватих велике число громадян;
- принцип невідворотності відповідальності, оскільки з тієї ж самої причини на практиці через незрозумілість та використання інших статей норма перестає застосовуватися.

3. Соціально-психологічна, що полягає у врахуванні правового менталітету. Ця підстава є однією з найскладніших під час застосування.

Щодо важливості вільного волевиявлення під час реєстрації шлюбу зазначається у Конституції України (частина 1 статті 51), у СКУ (частина 1 статті 24). У частині 1 статті 40 СКУ зазначено, що шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства [5].

Якщо брати примушування до шлюбу як окрему статтю, то це імплементація статті 37 Стамбульської Конвенції, у якій, на думку О.В. Харитонова, вона є необхідною з огляду на те, що чимало жертв примусових шлюбів доставляють до іншої країни (часто це країни походження їх або їхніх предків) і примушують укласти шлюб чи вступити у співжиття з особою з цієї країни [10, с. 65].

Отже, на нашу думку, криміналізація примушування до шлюбу є недоцільною, це порушує основні підстави та принципи криміналізації, які зазначені вище, а також обтяжує кримінальний кодекс та може слугувати причиною певних колізій.

Окремої уваги заслуговує досвід європейських держав. Як уже зазначалося, не всі держави ратифікували Стамбульську Конвенцію, але все ж таки у більшості європейських держав існує кримінальна відповідальність за такий злочин, як примушування до шлюбу.

Варто зазначити, що такі країни, як Латвія, Литва, Словаччина, Чехія, Греція, Люксембург, Угорщина, Болгарія, Ірландія, Велика Британія, також не ратифікували вищезазначену Конвенцію [12].

Щодо того, як регулюється це питання у різних країнах, які ратифікували Конвенцію, наведемо такі приклади.

1. У Нідерландах статтею 284 встановлена відповідальність за примушування до шлюбу: «будь-яка особа, яка: 1) незаконно змушує іншу особу діяти або утримуватися від певних дій або терпіти певні дії через акт насильства чи будь-якого іншого діяння або загрози насильства, або загрози будь-яким іншим діянням, спрямованим проти цього іншого або проти інших осіб; 2) змушує іншу особу діяти або утримуватися від певних дій або терпіти певні дії через загрозу обмовлення або наклепу; карається позбавленням волі, яке не перевищує дев'яти місяців, або штрафом третьої категорії (до 8 200 євро)» [13].

2. У Франції визначається кримінально караним «факт примушування особи укласти шлюб або укладення шлюбу за кордоном шляхом введення особи в оману задля підбурювання її до виїзду з території Республіки, що карається трьома роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 45 000 євро (стаття 222-14-4)» [14].

3. У Норвегії статтею 253 встановлюється відповідальність за примушування до шлюбу до 6 років ув'язнення. Таке ж саме покарання встановлюється за допомогу чи підтримку у вчиненні такого діяння [15].

4. У Чорногорії існує досить цікава ситуація, коли відповідальність встановлюється не тільки за примушування до шлюбу, але й за обман під час укладення шлюбу: «кожний, хто укладає шлюб, приховуючи від іншої сторони факт, що робить шлюб недійсним, або хто обманює чи вводить іншу сторону в оману щодо цього факту, карається позбавленням волі від трьох місяців до трьох років. Той, хто примушує або погрожує іншій особі укласти шлюб, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років», що встановлено статтею 214 [16].

5. Секцією 4с Кримінального кодексу Швеції встановлено покарання за примушування до шлюбу у вигляді ув'язнення «на будь-який строк до 4 років» [17].

В Україні ж санкція статті 151² встановлює «арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк» [4].

Якщо порівнювати це питання в аспекті правового регулювання, то можемо побачити, що в більшості європейських країнах санкція є більш жорсткою. Однак вважаємо доцільним зауважити, що у більшості країн тлумачення діянь, що розуміються під примушуванням до шлюбу, є більш повним та конкретизованим, а в деяких країнах доповнюється такими діяннями, як допомога й підтримка у примушуванні до шлюбу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2014 році кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є більш гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах з більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Така статистика не є втішною, тому у більшості європейських країн відбулася ратифікація Стамбульської Конвенції, а також запровадження інституту кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу.

Порівнюючи правову регламентацію цього питання в іноземних державах та в Україні, ми дійшли висновку, що за умови конкретизації, деталізації та наповнення кваліфікуючими ознаками статті 151² існує необхідність у цій статті, а на цьому етапі це «мертва норма», яку можна замінити іншими нормами, що наводилися вище.

Отже, результатом існування цієї статті можуть стати труднощі у застосуванні її на практиці, тлумаченні та притягненні до відповідальності.

Відсутність законодавчо встановленої дефініції поняття «примушування до шлюбу» може призвести до підміни понять та широкого трактування правозастосовними органами на практиці.

Підсумовуючи, зазначимо, що криміналізація примушування до шлюбу в Україні є недоцільною та призведе до обтяження КК України та складності застосування норми на практиці, тому вважаємо, що необхідно ставити питання про тлумачення та розкриття поняття «примушування до шлюбу», що відмежувало б цей злочин від суміжних діянь, чи декриміналізацію цього діяння.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page> (дата звернення: 02.06.2020).
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул (Туреччина). 11.V.2011 р. / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 02.06.2020).
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII // *Законодавство України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 02.06.2020).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. С. 131.
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
7. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 10. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 02.06.2020).
8. Коробеев А.И. Советская уголовная политика: понятие, содержание, структура. Владивосток : изд-во ДВГУ, 1985.
9. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та

боротьбу з цими явищами» від 14 листопада 2016 р. / *Верховна Рада України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/xh3tk00a?an=17&ed=2016_11_14 (дата звернення: 03.06.2020).

10. Харитоновна О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків : Права людини, 2018. 344 с.

11. Кісілюк Е.М. Особливості гармонізації та врегулювання термінології щодо гендерно зумовленого насильства в рамках внесення змін до Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2018 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 32–34.

12. В Європарламенті закликали 10 країн ЄС ратифікувати Стамбульську конвенцію. *Європейська правда*. 2018. 13 червня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/06/13/7083076> (дата звернення: 03.06.2020).

13. Кримінальний кодекс Нідерландів – стаття 284. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242430&subID=100100457,100100459#text> (дата звернення: 04.06.2020).

14. Кримінальний кодекс Франції – стаття 222-14-4. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000027809362&cidTexte=LEGITEXT000006070719> (дата звернення: 04.06.2020).

15. Кримінальний кодекс Норвегії – стаття 253. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8657/file/Norway_Penal_Code_2015_am2020_en.pdf (дата звернення: 04.06.2020).

16. Кримінальний кодекс Чорногорії. URL: <http://www.mpa.gov.me/biblioteka/zakoni?alphabet=cyr> (дата звернення: 04.06.2020).

17. Кримінальний кодекс Швеції, секція 4с. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8662/file/Sweden_criminal_code_am2020_en.pdf (дата звернення: 04.06.2020).